

Prof. Sakari Melander
17.11.2021

Eduskunnan perustuslakivaliokunnalle

Asia: **Hallituksen esitys (HE) 133/2021 vp** eduskunnalle suullisen todistelun tallentamista ja vastaanottamista yleisissä tuomioistuimissa koskevan lainsäädännön uudistamiseksi

Aluksi

Käsiteltävänä olevassa hallituksen ehdotuksessa ehdotetaan muutettavaksi oikeudenkäymiskaarta (4/1734) sekä oikeudenkäynnistä rikosasioissa annettua lakia (689/1997), oikeudenkäynnin julkisuudesta yleisissä tuomioistuimissa annettua lakia (370/2007), elinkautisvankien vapauttamismenettelystä annettua lakia (781/2005), oikeudenkäynnistä markkinaoikeudessa annettua lakia (100/2013) ja turvatarkastuksista tuomioistuimissa annettua lakia (1121/1999).

Esityksellä uudistettaisiin suullisen todistelun tallentamista ja vastaanottamista yleisissä tuomioistuimissa koskeva sääntely. Esityksessä ehdotetaan, että käräjäoikeudessa vastaanotettavasta suullisesta todistelusta tehtäisiin kuva- ja äänitallenne. Mahdollisessa muutoksenhaussa ylemmissä tuomioistuimissa suullinen todistelu otettaisiin lähtökohtaisesti vastaan tältä tallenteelta eikä todistajia tai muita oikeudenkäynnissä kuulusteltavia henkilöitä kutsuttaisi esittämään kertomustaan uudestaan.

Esitys on periaatteellisesti erittäin merkittävä ja sen sisältämiin muutoksenhakua ja todistelun vastaanottamista koskeviin ehdotuksiin sisältyy valtiosääntöoikeudellisesti merkityksellisiä näkökohtia. Keskityn lausunnossani pääasiassa suullisen todistelun tallentamista koskevaan ehdotettuun oikeudenkäymiskaaren sääntelyyn.

Lausuntonani esitän kunnioittavasti seuraavan.

Esityksen valtiosääntöoikeudellisen arvioinnin lähtökohdat

Esityksen suhdetta perustuslakiin ja säätämisyjärjestystä koskevassa jaksossa (s. 91–103) arvioidaan sinänsä laajasti ja kattavasti esityksessä ehdotetun sääntelyn sisältämiä valtiosääntöoikeudellisia kysymyksiä perustuslain (731/1999) ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen oikeudenmukaiselle oikeudenkäynnille asettamien vaatimusten näkökulmasta. Suhdetta perustuslakiin ja säätämisyjärjestystä koskeviin perusteluihin sisältyy myös laajahko esityksessä ehdotetun sääntelyn suhdetta henkilötietojen suojaan koskeva jakso. Eduskunnan perustuslakivaliokunnan lausuntokäytännössä ehdotetun kaltaista sääntelyä ei ole aiemmin arvioitu, minkä vuoksi ehdotettua sääntelyä on valtiosääntöoikeudellisesti arvioitava niiden suuntaviivojen näkökulmasta, joita valiokunnan ennen muuta perustuslain 21 §:ää koskevasta käytännöstä on esitettävissä. Esityksen perusteluissa (s. 92) esitetyn mukaisesti myöskään Euroopan ihmisoikeustuomioistuin (EIT) ei ole antanut ratkaisua esityksessä ehdotetun menettelyn kaltaisen menettelyn suhteesta Euroopan ihmisoikeussopimuksen (EIS) 6 artiklaan. EIS:n ratkaisukäytännössä on kuitenkin hyvin laajasti otettu kantaa EIS 6 artiklan asettamiin vaatimuksiin esimerkiksi todistelun vastaanottamisen ja muutoksenhakuoikeuden näkökulmasta.

Esityksessä ehdotettu sääntely on edellä todetun mukaisesti periaatteellisesti hyvin merkittävää. Sääntely on merkittävää niin valtiosääntöoikeudellisesti kuin prosessioikeudellisesti samoin kuin tuomioistuinmenettelyjen käytännön järjestämisen näkökulmasta. On esimerkiksi huomattava, että oikeudenkäyntimenettelyn keskeisenä periaatteena pidetty välittömyys ei uudistuksen jälkeen enää samassa laajuudessa toteutuisi (HE, s. 19). Yleisesti voidaan katsoa esityksen perusteluissa (s. 7 ja 19) esitetyn tavoin, että keskeisten prosessiperiaatteiden, suullisuus-, välittömyys- ja keskittämisperiaatteen, merkitys liittyy prosessitavoitteiden, oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin edellytykset mukaan lukien, toteuttamiseen.

Esityksessä ehdotettu sääntely todistelun vastaanottamisesta kärjäoikeuksissa, suullista todistelua koskevan ääni- ja kuvatallenteen laatimisesta kärjäoikeudessa sekä ehdotettu sääntely siitä, että ylemmissä oikeusasteissa, hovioikeuksissa ja korkeimmassa oikeudessa, todistelu otettaisiin lähtökohtaisesti vastaan kärjäoikeudessa laaditulta ääni- ja kuvatallenteelta, on ensisijaisesti merkityksellistä perustuslain (731/1999) 21 §:n kannalta. Perustuslain 21 §:ssä säädetään oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä. Säännöksen 1 momentin mukaan jokaisella on oikeus saada asiansa käsitellyksi asianmukaisesti ja ilman aiheutonta viivytystä lain mukaan toimivaltuudessa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa sekä oikeus saada oikeuksiinsa ja velvollisuuksiinsa koskeva päätös tuomioistuimen tai muun riippumattoman lainkäyttöelimen käsiteltäväksi. Säännöksen 2 momentissa taas säädetään oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin takeista. Momentin mukaan käsittelyn julkisuus sekä oikeus tulla kuulluksi, saada perusteltu päätös ja hakea muutosta samoin kuin muut oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin ja hyvän hallinnon takeet turvataan lailla. 2 momentin luetteloa oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin takeista ei ole tarkoitettu tyhjentäväksi, mutta toisaalta perustuslain asiaa koskevan säännöksen ei ole katsottu estävän säätämästä lailla vähäisiä poikkeuksia oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin takeisiin, kunhan tällaiset poikkeukset eivät muuta oikeusturvatakeiden asemaa pääsääntönä eivätkä vaaranna yksilön oikeutta oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin (HE 309/1993 vp, s. 74/II ja esim. PeVL 39/2014 vp, s. 2/II ja PeVL 50/2018 vp, s. 3).

Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin alaan kuuluvat myös Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artiklassa ja kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan yleissopimuksen 14 artiklassa erityisesti rikoksesta syytetyille taatut oikeudet. Tässä suhteessa arvioitavia oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin osatekijöitä ovat muun muassa EIS 6 artiklan 3 kohdan d alakohdassa tarkoitettu oikeus kuulustella tai kuulustuttaa todistajia (Ks. myös PeVL 39/2014 vp, s. 2/II, PeVL 31/2005 vp, s. 4, PeVL 7/2000 vp, s. 6, PeVL 5/1999 vp, s. 6 ja HE 309/1993 vp, s. 74).

Oikeus muutoksenhakuun turvataan myös laajemmin Euroopan ihmisoikeussopimuksen (EIS) oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskevassa 6 artiklassa, joskaan mainittu artikla ei sinänsä edellytä muutoksenhakuoikeuden turvaamista. Jos ensimmäisessä oikeusasteessa ratkaistu asia on sopimusvaltiossa mahdollista saada muutoksenhakutuomioistuimen käsiteltäväksi, menettelyn tulee toisessa asteessa Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) ratkaisukäytännön mukaan kuitenkin täyttää EIS 6 artiklassa turvatut oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimukset (esim. *Delcourt v. Belgia*, 17.1.1970, 25 kohta; ks. myös PeVL 59/2014 vp, s. 3/I). EIT:n käytännössä ei kuitenkaan ole katsottu, että muutoksenhakutuomioistuimessa on kaikissa tilanteissa välttämätöntä järjestää suullinen käsittely, joskin EIT:n ratkaisukäytännössä on korostettu suullisen käsittelyn järjestämistä myös muutoksenhakuasteessa pääsääntönä (esim. *Chopenko v. Ukraina*, 15.1.2015, 64 kohta). EIT:n ratkaisukäytännössä on toisaalta myös todettu, että etenkin muutoksenhakutuomioistuimessa vastaahan henkilökohtaisella läsnäololla ei ole samaa merkitystä kuin käsiteltäessä asiaa ensimmäisen kerran tuomioistuimessa (*Kamasinski v. Itävalta*, 19.12.1989, 106 kohta ja *Chopenko v. Ukraina*, 63 kohta).

Muutoksenhakuoikeuden suhteen merkityksellinen on myös Euroopan ihmisoikeussopimuksen 7. lisäpöytäkirjan 2 artikla, jonka mukaan jokaisella rikoksesta tuomitulla on oikeus saada syyllisyyskysymys tai tuomittu rangaistus tutkittavaksi ylemmässä tuomioistuimessa. Tältä osin on huomattava, että eduskunnan perustuslakivaliokunnan aiemmassa lausuntokäytännössä muutoksenhakua hovioikeuteen rajoittavaa lainsäädäntöä on arvioitu myös EIS 7. lisäpöytäkirjan 2 artiklan näkökulmasta ja artiklan on katsottu mahdollistavan oikeudenkäymiskaaren 25 a luvussa tarkoitetun jatkokäsittelylupajärjestelmän (PeVL 4/2010 vp ja PeVL 59/2014 vp).

Esityksessä ehdotettua arvioitaessa on otettava huomioon myös, että eduskunnan perustuslakivaliokunta on hallituksen vuosikertomusta 2013 käsitellessään todennut, että oikeudenkäyntien videoinnilla voitaisiin oikeusturvaa vaarantamatta keskittää todistajien kuuleminen alioikeusvaiheeseen, vähentää käräjäoikeudessa kuultujen todistajien uudelleen kuulemista muutoksenhakuvaiheessa ja näin säästää kaikkien osapuolten aikaa ja vaivaa sekä jouduttaa asian käsittelyä (PeVL 20/2014 vp, s. 3/II). Lisäksi voidaan todeta, että perustuslakivaliokunta on käytännössään kiinnittänyt huomiota oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin ja asioiden viivytyksettömyyteen käsittelyyn liittyvien perusoikeuksien merkitykseen oikeusvaltion kulmakivinä (PeVL 5/2018 vp, s. 2, PeVL 12/2017 vp, s. 2, PeVL 14/2016 vp, s. 9 ja PeVL 29/2014 vp, s. 2).

Eduskunnan perustuslakivaliokunta on yleisemmin pitänyt tuomioistuihin kohdistuvaa sääntelyä huomionarvoisena myös perustuslain 3 §:ssä tarkoitetun tuomiovallan käytön kannalta (PeVL 5/2018 vp, s. 2 ja PeVL 53/2014 vp, s. 2/II).

Todistelun vastaanottaminen kuva- ja äänitallenteelta muutoksenhakutuomioistuimessa

Esityksessä ehdotetaan, että käräjäoikeudessa vastaanotettavasta suullisesta todistelusta tehtäisiin kuva- ja äänitallenne. Jos asiassa haettaisiin muutosta, muutoksenhakutuomioistuin voisi ottaa suullisen todistelun vastaan tältä tallenteelta eikä todistajien ja muiden oikeudenkäynnissä kuulusteltavien tarvitsisi saapua hovioikeuteen eikä korkeimpaan oikeuteen esittämään kertomustaan uudelleen. Asiasta säädettäisiin hovioikeuden osalta oikeudenkäymiskaaren 26 luvun 15 a §:ssä ja korkeimman oikeuden osalta oikeudenkäymiskaaren 30 luvun 20 §:n 1 momentissa.

Ehdotetussa oikeudenkäymiskaaren 26 luvun 15 a §:ssä säädettäisiin ensinnäkin siitä lähtökohdasta, että käräjäoikeudessa vastaanotettu suullinen todistelu otettaisiin hovioikeuden pääkäsittelyssä vastaan käräjäoikeudessa tehdyltä kuva- ja äänitallenteelta (1 momentti). Todistelu otettaisiin kuitenkin vastaan hovioikeuden pääkäsittelyssä. Tästä lähtökohdasta olisi kaksi poikkeusta. Ensimmäinen koskisi niin sanottua uudelleenkuulustelua. Hovioikeuden pääkäsittelyssä voitaisiin kuulustella käräjäoikeudessa kuulusteltua henkilöä henkilökohtaisesti uudelleen, jos siihen on erityinen syy. Tällainen erityinen syy voi esityksen perustelujen (s. 74) mukaan liittyä esimerkiksi käräjäoikeudessa laaditun tallenteen heikkolaatuisuuteen tai oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin turvaamiseen. Esityksessä (s. 74) kuitenkin korostetaan, että uudelleenkuulustelu tulisi kysymykseen vain harvoin.

Toisena poikkeuksena edellä mainitulle lähtökohdalle olisi niin sanottu lisäkuulustelu, josta säädettäisiin oikeudenkäymiskaaren 26 luvun 15 a §:n 2 momentissa. Kysymys olisi tilanteesta, jossa käräjäoikeudessa kuulusteltua henkilöä voidaan kuulustella pääkäsittelyssä henkilökohtaisesti lisäkysymysten esittämistä varten, jos se on hovioikeudessa vedottujen uusien seikkojen tai todisteiden vuoksi taikka musta syystä tarpeen asian selvittämiseksi. Kynnys lisäkuulustelulle olisi matalampi kuin uudelleenkuulustelulle, mutta esityksen perustelujen (s. 75) mukaan asianosaisen yksilöimätön pyyntö ei olisi vielä riittävää, vaan lisäkuulustelu tulisi kysymykseen, jos on perusteltua olettaa lisäkuulustelulla saatavan tietoon asian selvittämisen kannalta merkityksellisiä uusia tosiseikkoja. Esityksen perustelujen (s. 75) mukaan lisäkuulustelupyynnön edellytyksiä arvioitaessa tulisi ottaa huomioon EIS 6 artikla ja sitä koskeva EIT:n ratkaisukäytäntö.

Esitystä on tältä osin arvioitava ennen muuta perustuslain 21 §:n ja EIS 6 artiklan sekä EIT:n sitä koskevan ratkaisukäytännön näkökulmasta.

Ehdotetun sääntelyn tavoitteena (HE, s. 17) on parantaa muutoksenhaussa tapahtuvan näytön arvioinnin oikeellisuutta, tehostaa muutoksenhakumenettelyä sekä vähentää muutoksenhausta asianosaisille ja todistajille aiheutuvia kustannuksia ja muuta haittaa. Lisäksi esityksellä (HE, s. 17) pyritään vahvistamaan hovioikeuden roolia käräjäoikeuden ratkaisun oikeellisuutta kontrolloivana tuomioistuimena siirtämällä oikeudenkäynnin painopistettä entistä enemmän käräjäoikeuteen. Edelleen esityksellä pyritään edistämään tietotekniikan hyödyntämistä oikeudenkäyntimenettelyssä.

Eduskunnan perustuslakivaliokunta on vakiintuneesti katsonut, että tuomioistuinmenettelyjen kehittäminen voi ajan oloon vaikuttaa asioiden käsittelyaikoihin ja siten edistää perustuslain 21 §:n 1 momentissa jokaiselle turvattua oikeutta saada asiansa ilman aiheetonta viivytystä tuomioistuimessa käsiteltäväksi (PeVL 30/2006 vp, s. 4/II ja siinä mainitut lausunnot). Valiokunta on myös todennut, että mahdollisuuksia kehittää säännöksiä valitusasian käsittelystä ja pääkäsittelyn toimittamisesta hovioikeudessa on aiheellista arvioida ennakkoluulottomasti (PeVL 30/2006

vp, s. 5/l). Tässä suhteessa on huomattava, että esityksen tavoitteet liittyvät myös samansuuntaisiin tavoitteisiin kuin perustuslakivaliokunnan myötävaikutuksella säädetyn jatkokäsittelylupajärjestelmän (PeVL 4/2010 vp ja PeVL 59/2014 vp) tavoitteet. Lisäksi on huomattava, että eduskunnan perustuslakivaliokunta on käytännössään korostanut tuomioistuinten oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin ja asioiden viivytyksettömään käsittelyyn liittyvien perusoikeuksien merkitystä oikeusvaltion kulmakivinä (PeVL 5/2018 vp, s. 2, PeVL 12/2017 vp, s. 2, PeVL 14/2016 vp, s. 9 ja PeVL 29/2014 vp, s. 2).

Esityksen tavoitteet liittyvät yhtäältä tuomioistuinmenettelyjen kehittämiseen ja tuomioistuinmissa toteutetun näytön arvioinnin tehostamispyrkimyksiin. Lienee todennäköistä, että saman todistelun vastaanottaminen uudelleen muutoksenhakutuomioistuimessa tilanteessa, jossa oikeudenkäynnin kohteena olevista tapahtumista kulunut aika on pidempi kuin asiaa alemmassa tuomioistuimessa käsiteltäessä, ei ole omiaan edistämään suullisen todistelun laatua. Esimerkiksi tässä suhteessa ehdotetun sääntelyn tavoitteet liittyvät perustuslain 21 §:ssä tarkoitetun oikeusturvan ja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin asettamien vaatimusten turvaamiseen, mitä voidaan sinänsä pitää perusteltuna. Ehdotetulle sääntelylle on esitettävissä myös edellä mainittuja tuomioistuinmenettelyjen kehittämiseen liittyviä laajempia syitä. Ehdotusta on kuitenkin myös laajemmasta näkökulmasta merkityksellinen ennen muuta perustuslain 21 §:n näkökulmasta.

Ensinnäkin on huomattava, että esityksessä ehdotettu ei merkitsisi, että hovioikeudessa ei enää järjestettäisi pääkäsittelyä tai korkeimmassa oikeudessa suullista käsittelyä. Eduskunnan perustuslakivaliokunta on aiemmassa lausuntokäytännössään pitänyt tuomioistuinratkaisun tekemistä istuntoa järjestämättä koskevaa lainsäädäntöehdotusta perustuslain 21 §:n asettamien vaatimusten kannalta ongelmallisena (PeVL 53/2014 vp, s. 3). Koska esityksessä ehdotettu sääntely ei merkitsisi muutosta suullisen käsittelyn järjestämiseen muutoksenhakutuomioistuimessa, käsillä olevassa esityksessä ehdotettu sääntely ei muodostu tästä näkökulmasta ongelmalliseksi.

Ehdotettua sääntelyä on kuitenkin arvioitava EIS 6 artiklan asettamien vaatimusten kannalta. Esityksen suhdetta perustuslakiin ja säätämisyjärjestystä koskevissa perusteluissa (s. 92–94) esitetyin tavoin asiaa on ennen muuta arvioitava suhteessa EIS 6 artiklan edellyttämään rikosasian vastaajan oikeuteen tulla kuulluksi muutoksenhakutuomioistuimessa ja laajemminkin puolustautumisoikeuksien näkökulmasta. EIS 6 artiklasta ei sinänsä seuraa ehdotonta velvoitetta kaikissa tilanteissa mahdollistaa vastaajan henkilökohtainen kuuleminen muutoksenhakuvaiheessa vaan huomiota on kiinnitettävä kansallisen menettelyyn kokonaisuutena ja siihen, onko muutoksenhakutuomioistuimen arvioitavana oikeuskysymys vai jutun tosiasioihin liittyviä kysymyksiä (esim. *Hermi v. Italia* [GC], 18.10.2006, 60–62 kohta). Jos muutoksenhakutuomioistuin arvioi vain jutun oikeudellisia seikkoja, vastaajan kuulemista ei ole pidetty EIS 6 artiklan kannalta välttämättömänä (esim. *Sutter v. Sveitsi*, 22.2.1984, 30 kohta). Jos taas arvioitavana on sekä oikeuskysymys että jutun tosiasioita, suullinen käsittely ja vastaajan läsnäolo on harkinnanvarainen siten, että huomiota on kiinnitettävä kansallisen muutoksenhakujärjestelmän erityispiirteisiin sekä siihen, miten muutoksenhakijan intressit on muutoksenhaussa esitetty ja suojattu (esim. *Seliwiak v. Puola*, 21.7.2009, 56 kohta). Kuten esityksen perusteluissakin (s. 92) todetaan, erityisesti tilanteessa, jossa muutoksenhakutuomioistuimen on mahdollista tehdä uusi arvio vastaajan syyllisyyskysymyksestä, vastaajan henkilökohtaista kuulemista on pidetty oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin asettamien vaatimusten näkökulmasta välttämättömänä (esim. *Hermi v. Italia* [GC], 18.10.2006, 64 kohta ja *Gómez Olmeda v. Espanja*, 29.3.2016, 33 kohta). Tässä suhteessa EIT on korostanut, että sekä syyttäjällä että puolustuksella tulee olla tieto vastapuolen asiaa koskevasta

todistusaineistosta sekä mahdollisuus kommentoida sitä (esim. Seliwiak v. Puola, 21.7.2009, 56 kohta).

Yleisesti voitaneen arvioida, että sellainen lainsäädäntö, joka ei sisältäisi mahdollisuutta esimerkiksi oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin turvaamiseksi muutoksenhakutuomioistuimessa poiketa suullisen todistelun vastaanottamisesta käräjäoikeudessa laaditulta kuva- ja äänitallenteelta, ei voitaisi pitää perustuslain 21 §:n ja EIS 6 artiklan asettamien vaatimusten mukaisena. Arvioidessaan todistelua yleisissä tuomioistuimissa koskevaa sääntelyä eduskunnan perustuslakivaliokunta on yleisenä lähtökohtana lausunut, että sääntelyyn, jolla kuulustelu-oikeutta pääkäsittelyssä rajoitetaan, tulee lähtökohtaisesti suhtautua erittäin pidättyvästi (PeVL 39/2014 vp, s. 3/II). Vaikka valiokunnan arvioitavana tuolloin oli kysymys esitutkintakertomuksen hyödyntämisestä näyttönä pääkäsittelyssä, valiokunnan tuolloin toteamaa lähtökohtaa voidaan edelleen puoltaa oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin asettamilla vaatimuksilla. Tämän vuoksi on nähdäkseni välttämätöntä, että ehdotettu oikeudenkäymiskaaren 26 luvun 15 a §:n sääntely ei ole poikkeuksetonta.

Edellä esitetyn mukaisesti EIT:n ratkaisukäytännössä on korostettu vastaajan läsnäoloa ja kuulemista tilanteessa, jossa muutoksenhakutuomioistuimella on mahdollisuus tehdä uusi arvio syyllisyyskysymyksestä. Tällaisessa tilanteessa rikosasian vastaajan oikeus esittää syyttömyyttään koskevaa näyttöä korostuu ja EIT:n ratkaisukäytännössä onkin korostettu myös vastaajan oikeutta riitauttaa häntä vastaan todistavan todistajan kertomus ja vastakuulustella tätä (Schatschaschwili v. Saksa [GC], 15.12.2015, 105 kohta). EIT:n ratkaisukäytännössä onkin jo pitkään tällaisessa tilanteessa painotettu muutoksenhakutuomioistuimen positiivisia toimintavaroja sen suhteen, että vastaajalle turvataan tilaisuus tulla kuulluksi (esim. Botten v. Norja, 19.2.1996, 53 kohta ja Júlíus Þór Sigurþórsson v. Islanti, 16.7.2019, 38 kohta).

Esityksessä ehdotetun sääntelyn valtiosääntöoikeudellisessa arvioinnissa on nähdäkseni ensinnäkin otettava huomioon se, että esityksessä ehdotettu sääntely koskee nimenomaan suullisen todistelun vastaanottamista muutoksenhakutuomioistuimessa. On huomattava, että esityksessä ehdotettu sääntely ei näin vaikuttaisi siihen, järjestetäänkö muutoksenhakutuomioistuimessa suullinen käsittely (ks. myös HE, s. 93). Pääkäsittelyn järjestämistä hovioikeudessa arvioitaisiin edelleen oikeudenkäymiskaaren asiaa koskevan 26 luvun 14 §:ssä säädetyn mukaisesti. Eduskunnan perustuslakivaliokunta on aiemmassa lausuntokäytännössään todennut, että suullisen käsittelyn järjestäminen muutoksenhakutuomioistuimessa osaltaan edistää oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumista (PeVL 9/1997 vp, s. 1/II). Suullisen todistelun vastaanottamisessa muutoksenhakutuomioistuimessa taas edellä esitetyn mukaisesti on lähtökohtaisesti kysymys sellaisesta tuomioistuinprosessin osa-alueesta, jonka EIT:n ratkaisukäytännössä on pitkälti katsottu jäävän kansallisessa lainsäädännössä arvioitavaksi kysymykseksi, joskin EIT arvioi ratkaisukäytännössään, onko oikeudenkäynti kokonaisuutena, todistelumenettely mukaan lukien, arvioiden ollut oikeudenmukainen (esim. Doorson v. Alankomaat, 26.3.2006, 67 kohta).

Perustuslain 21 §:n näkökulmasta on toisaalta todettava, että eduskunnan perustuslakivaliokunta on oikeudenkäymiskaaren 17 luvun uudistamista koskevan sääntelyn valtiosääntöoikeudellisen arvioinnin yhteydessä todennut, että kuulustelu-oikeutta pääkäsittelyssä rajoittavaan lainsäädäntöön tulee lähtökohtaisesti suhtautua erittäin pidättyväisesti (PeVL 39/2014 vp, s. 3/II). Lisäksi ehdotettua sääntelyä arvioitaessa on erityisesti otettava huomioon EIS 6 artiklan 3 kappaleen d kohta, jonka mukaan jokaisella rikoksesta syytetyllä on oikeus kuulustella tai kuulustuttaa todistajia, jotka kutsutaan todistamaan häntä vastaan, ja saada hänen puolestaan

esiintyvät todistajat kutsutuiksi ja kuulustelluiksi samoissa olosuhteissa kuin häntä vastaan todistamaan kutsutut todistajat. Kohdassa tarkoitetut oikeudet soveltuvat sekä ensimmäisen asteen että valitusasteen oikeudenkäyntivaiheeseen, mutta kysymys ei kuitenkaan ole absoluuttisesta oikeudesta (laajemmin ks. Päivi Hirvelä – Satu Heikkilä, Ihmisoikeudet. Käsikirja EIT:n oikeuskäytäntöön. Helsinki 2017, s. 562).

Nähdäkseni perustuslain 21 §:stä ja EIS 6 artiklasta ei seuraa ehdotonta velvoitetta suhteessa siihen, miten suullisen todistelun vastaanottaminen muutoksenhakutuomioistuimessa olisi järjestettävä. Olennaista on, että muutoksenhakuvaiheessa järjestettävä tuomioistuinmenettely kokonaisuutena täyttää oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin asettamat vaatimukset. Erityistä huomiota tulee edellä esitetyn mukaisesti kiinnittää rikoksesta epäillyn oikeuksien toteutumiseen. Ottaen erityisesti huomioon, että ehdotettu sääntely ei vaikuttaisi siihen, millä edellytyksillä muutoksenhakutuomioistuimessa järjestetään suullinen käsittely, eikä siihen, että asianosaisilla olisi mahdollisuus esittää näkemyksensä muutoksenhakutuomioistuimessa käsiteltävänä olevasta asiasta, ajaa asiaansa ja lausua jutun oikeudellisesta arvioinnista samoin kuin lausua kaikessa asiassa esitettävästä todistelusta, ehdotetun sääntelyn perusratkaisulle ei nähdäkseni ole esitettävissä oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumiseen liittyvää estettä. Vaikka suullisen todistelun vastaanottamista on pidettävä erittäin keskeisenä oikeudenkäynnin osa-alueena, perustuslain 21 §:stä ja EIS 6 artiklasta ei nähdäkseni ole johdettavissa ehdotonta estettä ehdotetun kaltaiselle sääntelylle, joskin on huomattava, että ehdotetun sääntelyn on kokonaisuutena arvioiden täytettävä oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin edellyttämät vaatimukset.

Kun suullisen todistelun vastaanottamista muutoksenhakutuomioistuimessa arvioidaan kokonaisuutena oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin asettamien vaatimusten näkökulmasta, ehdotetun sääntelyn sisältämät poikkeustilanteet muodostuvat merkityksellisiksi. Ehdotetussa oikeudenkäymiskaaren 26 luvun 15 a §:ssä tarkoitetut poikkeustilanteet, joissa suullinen todistelu otettaisiin muutoksenhakutuomioistuimessa vastaan muutoin kuin käräjäoikeudessa tehdyiltä kuva- ja äänitallenteelta, muodostuvat nähdäkseni erittäin keskeisiksi arvioitaessa kokonaisuutena ehdotetun sääntelyn suhdetta oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin asettamiin vaatimuksiin.

On huomattava, että ehdotetun oikeudenkäymiskaaren 26 luvun 15 §:n 1 momentissa tarkoitettu uudelleenkuulustelu tulisi vain erityisestä syystä eli hyvin poikkeuksellisesti toteutettavaksi. Säännöksen 2 momentissa tarkoitettu lisäkuulustelu tulisi lievempien edellytysten käsilläollessa toteutettavaksi.

Ei nähdäkseni ole oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimusten kannalta täysin asianmukaista, että ehdotetussa oikeudenkäymiskaaren 26 luvun 15 a §:n 1 momentissa tarkoitettu uudelleenkuulustelu myös silloin, kun uudelleenkuulustelu on tarpeen oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin turvaamiseksi (ks. HE, s. 74), edellyttää momentissa tarkoitettua erityistä syytä. Kun esityksen säännöskohtaisissa perusteluissa (s. 74) on lisäksi korostettu, että uudelleenkuulustelu tulisi kysymykseen vain harvoin, ehdotettu sääntely voi tästä näkökulmasta muodostua kokonaisuutena arvioiden jännitteiseksi oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimusten näkökulmasta. Tässä suhteessa voidaan myös kiinnittää huomiota siihen, että esityksen perusteluissa (s. 74) todetu tavoin uudelleenkuuleminen olisi aina järjestettävä, kun EIS 6 artiklan 3 kappaleen d alakohdassa tarkoitetun oikeuden toteuttaminen sitä edellyttäisi. Tässä suhteessa esityksen perusteluissa esitetyt oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumiseen liittyvät näkökohdat vaikuttavat olevan ainakin jossain määrin ristiriidassa ehdotetun oikeudenkäymiskaaren 26 luvun

15 a §:n 1 momentin sanamuodon ja momentissa tarkoitetuille erityisille syille esityksen perusteluissa muilta osin ja yleisesti annetun suppean merkityssisällön kanssa.

Ehdotettua sääntelyä saattaisi olla tämän vuoksi täsmentää siten, että uudelleenkuulustelu tulisi kysymykseen erityisestä syystä ja myös silloin, jos se on tarpeen oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin turvaamiseksi. Ehdotettu sääntely vastaisi tällöin paremmin myös EIT:n edellä tarkasteltua ratkaisukäytäntöä ja sääntelyssä tällöin otettaisiin huomioon myös se, että muutoksenhaku-tuomioistuimelle on tietyissä tilanteissa asetettu positiivinen toimintavelvoite sen suhteen, että vastaajalle turvataan tilaisuus tulla kuulluksi.

Edellä mainituin perustein olisi nähdäkseni myös syytä harkita, tulisiko oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumiseen liittyvät seikat nimenomaisesti mainita myös ehdotetussa oikeudenkäymiskaaren lisäkuulustelua koskevassa 26 luvun 15 a §:n 2 momentissa, vaikka lisäkuulustelu ehdotetun sääntelyn mukaan tulisi lievemmin edellytyksin ja näin useammin sovellettavaksi kuin uudelleenkuulustelu. Selvää sinänsä esityksen perusteluissa (s. 75) mainituin tavoin on, että arvioitaessa lisäkuulustelupyynnön edellytyksiä huomioon tulee ottaa EIS:n 6 artikla ja sitä koskeva oikeuskäytäntö. Olennaista nähdäkseni kuitenkin on, että lisäkuulustelupyynnön arvioinnissa ei tule omaksua liian suppeaa tulkintaa, jotta oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimukset toteutuvat. Erityistä huomiota tulisi kiinnittää tilanteisiin, joissa muutoksenhakutuomioistuin voi arvioida vastaajan syyllisyyskysymystä uudelleen ja/tai tuomita vastaajalle ankaramman rikosoikeudellisen seuraamuksen.

Esitykseen sisältyvän 1. lakiehdotuksen 26 luvun 9 §:n 2 momentin mukaan hovioikeus tekisi asian valmistelussa ratkaisun pääkäsittelyn toimittamista ja siellä kuultavia henkilöitä koskevista päätöksistä. Momentin 3 kohdan mukaan valmistelussa voitaisiin päättää, kuulustellaanko käräjäoikeudessa kuulusteltua henkilöä pääkäsittelyssä henkilökohtaisesti uudelleen, 4 kohdan mukaan voitaisiin päättää, kuulustellaanko käräjäoikeudessa kuulusteltua henkilöä pääkäsittelyssä henkilökohtaisesti lisäkysymysten esittämistä varten, ja 5 kohdan mukaan taas voitaisiin päättää, esitetäänkö käräjäoikeudessa vastaanotettu suullinen todistelu pääkäsittelyssä viittaamalla siihen ja miltä osin.

Esityksen perustelujen (s. 72) mukaan hovioikeus tekisi momentin 3 ja 4 kohdassa tarkoitetut ratkaisut tavanomaisesti asianosaisen aloitteesta, mutta voisi poikkeuksellisesti päättää niistä myös omasta aloitteestaan asianosaisia kuultuaan. Momentin 5 kohdassa tarkoitettu päätös voitaisiin myös tehdä hovioikeuden aloitteesta asianosaisten kuulemisen jälkeen. Ottaen huomioon edellä tarkoitettujen ratkaisujen merkitys oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin näkökulmasta ja se, että hovioikeus voisi tehdä ratkaisut myös viran puolesta – asianosaisia kuultuaan –, oikeudenkäymiskaaren ehdotetun 26 luvun 15 a §:n 1 momentissa tarkoitetun uudelleenkuulustelun ja 2 momentissa tarkoitetun lisäkuulustelun edellytysten täsmentäminen säädösperustaisesti olisi niin ikään perusteltua.

Todistelun esittäminen hovioikeuden pääkäsittelyssä viittaamalla käräjäoikeudessa tehtyyn kuva- ja äänitallenteeseen

Ehdotetun oikeudenkäymiskaaren 26 luvun 15 a §:n 3 momentin mukaan käräjäoikeudessa tehdyltä kuva- ja äänitallenteelta vastaanotettava suullinen todistelu voitaisiin esittää pääkäsittelyssä kokonaan tai osittain viittaamalla siihen, jos hovioikeus harkitsee tämän soveliaaksi. Tällöin

hovi oikeus perehtyisi viittaamalla esitettyyn suulliseen todisteluun asianosaisten ja yleisön läsnä olematta. Ehdotettu sääntely tältä osin tarkoittaisi (HE, s. 76), että pääkäsittelyä ei keskeytettäisi tai lykättäisi siksi aikaa, kun hovioikeus perehtyisi viittaamalla esitettyyn suulliseen todisteluun, vaan pääkäsittely jatkuisi asianosaisten ja yleisön läsnä olematta.

Esityksessä ehdotettu on tältä osin merkityksellistä perustuslain 21 §:ssä ja EIS 6 artiklassa turvattun oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumisen näkökulmasta. Lisäksi esityksessä ehdotettu sääntely rajoittaisi myös perustuslain 21 §:ssä turvattua oikeudenkäynnin julkisuutta, minkä vuoksi esitys on merkityksellinen myös perustuslain 12 §:n näkökulmasta. Oikeudenkäynnin julkisuuteen kohdistuvaa vaikutusta voidaan esityksen perusteluissa (s. 97–98) kuitenkin pitää suhteellisen vähäisenä, koska suulliseen todisteluun kuitenkin viitattaisiin muutoksenhakutuomioistuimen järjestämässä suullisessa pääkäsittelyssä relevanteilta osin ja yleisön läsnä olematta tapahtuvassa käsittelyssä olisi kysymys siitä, että hovioikeuden kokoonpano perehtyisi tähän todisteluun tarkemmin. Lisäksi on huomattava, että viittaamisen kohteena ollut suullinen todistelu on lähtökohtaisesti ollut alemmassa oikeusasteessa julkisen käsittelyn kohteena.

Esityksen tavoitteena (s. 17) on parantaa muutoksenhaussa tapahtuneen näytön arvioinnin oikeellisuutta, tehostaa muutoksenhakumenettelyä sekä vähentää muutoksenhausta asianosaisille ja todistajille aiheutuvia kustannuksia ja muuta haittaa. Tavoitteena on myös korostaa hovioikeuden roolia käräjäoikeuden ratkaisun oikeellisuutta kontrolloivana tuomioistuimena siirtämällä oikeudenkäynnin painopistettä entistä enemmän käräjäoikeuteen. Myös viittaamalla tapahtuva todisteiden esittäminen nähdäkseni toteuttaa näitä sinänsä edellä esitetyn mukaisesti hyväksyttävänä pidettäviä tavoitteita. On kuitenkin huomattava, että esityksen perustelujen (s. 76 ja 98) mukaan viittaamalla toteutetun suullisen todistelun esittämisen tavoitteet liittyvät ennen muuta prosessiekonomisiin perusteisiin. Vaikka nämä tavoitteet ovat merkityksellisiä myös perustuslain 21 §:n kannalta, vaikuttaa kuitenkin siltä, että ehdotetun oikeudenkäymiskaaren 26 luvun 15 a §:n 3 momentissa tarkoitetun menettelyn suhteen prosessiekonomisiin perusteisiin liittyvät tavoitteet painottuvat jossain määrin enemmän suhteessa muuhun ehdotettuun sääntelyyn.

Ehdotetun oikeudenkäymiskaaren 26 luvun 15 a §:n 3 momentin mukaan käräjäoikeudessa tehdyltä kuva- ja äänitallenteelta vastaanotettava suullinen todistelu voitaisiin esittää pääkäsittelyssä kokonaan tai osittain viittaamalla siihen, jos hovioikeus harkitsee tämän soveliaaksi. Esityksen perustelujen (s. 76) mukaan hovioikeuden tulisi soveliaisuusharkinnassa kiinnittää huomiota erityisesti menettelytavalla saavutettavaan prosessitaloudellisiin hyötyihin. Etenkin menettelyä voisi esityksen perustelujen (s. 76) mukaan pitää soveliaana, kun asiassa toimitettava pääkäsittely on pitkäkestoinen. Nähdäkseni ehdotetussa momentissa tarkoitettu menettely merkitsee muuta ehdotettua sääntelyä laajemmin oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin vaikuttavaa menettelyä, koska suullista todistelua koskevaan tallenteeseen perehdytään yleisön läsnä olematta, millä on merkitystä myös oikeudenkäynnin julkisuuden kannalta.

Tästä näkökulmasta ehdotettu sääntely ei muodostu erityisen tarkkarajaiseksi ja täsmälliseksi, kun menettelyn soveltaminen on kytketty sen soveliaisuutta koskevaan edellytykseen. Vaikka esityksen perusteluissa (s. 76) todetaan, että momentissa tarkoitetun menettelyn soveliaisuutta tulisi arvioida myös laajemmin asian asianmukaisen käsittelyn ja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumisen näkökulmasta, ehdotetun sääntelyn sanamuoto vaikuttaa jättävän asian varsin vapaasti muutoksenhakutuomioistuimen harkittavaksi – vaikka ennen asiaa koskevan päätöksen tekemistä asianosaisia olisi edellä esitetyn mukaisesti kuultava (HE, s. 72 ja 76).

Nähdäkseni sääntelyä olisi tältä osin syytä pyrkiä täsmentämään siten, että säädösperustaisesti määriteltäisiin tarkemmat ja myös asian käsittelyn asianmukaisuuden sekä oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin asettamien vaatimusten toteutumisen huomioon ottavat kriteerit momentissa tarkoitettujen menettelyjen soveltamiselle. Kysymys on myös siitä, että säädösperustaisesti olisi syytä määritellä täsmällisemmin ja tarkkarajaisemmin ehdotetun oikeudenkäymiskaaren 26 luvun 15 a §:n 1 momentissa ja 3 momentissa tarkoitettujen menettelyjen keskinäissuhde ja soveltamisala.

Turvatarkastukset tuomioistuimissa

Esityksessä ehdotetaan, että turvatarkastuksista tuomioistuimissa annettua lakia muutettaisiin siten, että siinä säädettäisiin turvatarkastuksesta henkilölle, joka haluaa katsoa tuomioistuimessa kuva- tai äänitallennetta. Esitykseen sisältyvän 6. lakiehdotuksen 1 §:n mukaan tuomioistuimissa voitaisiin jatkossa järjestää turvatarkastuksia myös yksityisyyden suojaamiseksi, minkä lisäksi lakiehdotuksen 5 §:ään lisättäisiin 3 momentti, joka koskisi henkilötarkastuksen tekemistä henkilölle, jonka haluaa katsoa tuomioistuimessa kuva- ja äänitallennetta. Ehdotettu sääntely liittyy tältä osin tavoitteeseen estää kuva- ja äänitallennetta katsovan henkilön salaa toteuttama tallenteen kuvaaminen. Tavoitteena on varmistaa, että tällaista oikeudettomasti laadittua tallennetta ei tehtäisi eikä sitä päästäisi levittämään, millä taas pyritään suojaamaan tallenteella esiintyvän henkilön yksityisyyttä.

Sinänsä selvää eduskunnan perustuslakivaliokunnan aiemman lausuntokäytännön perusteella on, että henkilöntarkastusta on pidettävä perustuslain 7 §:ssä tarkoitettuun henkilökohtaiseen koskemattomuuteen puuttuvana toimenpiteenä (esim. PeVL 8/2010 vp, s. 2–3). Perustuslain 7 §:n 3 momentin mukaan henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ei saa puuttua mielivaltaisesti eikä ilman laissa säädettyä perustetta. Turvatarkastuksista tuomioistuimissa annettu laki on säädetty eduskunnan perustuslakivaliokunnan myötävaikutuksella (PeVL 2/1999 vp) ja valiokunta arvioi tuolloin lain turvatarkastustoimenpiteitä koskevan 5 §:ää suhteessa perustuslaissa turvattuun henkilökohtaisen koskemattomuuden rajoittamiselle asetettuihin edellytyksiin. Valiokunta totesi, että ehdotetut turvatarkastusvaltuudet liittyivät pyrkimykseen taata turvallisuus oikeudenkäynnissä ja siten niillä edistetään paitsi tuomioistuimen tiloissa oleskelevien henkilöiden henkilökohtaisen turvallisuuden, myös silloisen hallitusmuodon 16 §:ssä säädettyjen oikeusturvaa koskevien perusoikeuksien toteutumista. Valiokunta katsoi, että henkilöntarkastussäännösten taustalla oli erityisen painavana pidettävä hyväksyttävä peruste (PeVL 2/1999 vp, s. 2/II).

Nyt käsillä olevassa ehdotuksessa olisi kysymys henkilötarkastusoikeutta koskevan sääntelyn laajentamisesta koskemaan myös tilanteita, joissa pyritään suojaamaan oikeudenkäyntitallenteella esiintyvän henkilön yksityisyyttä. Henkilöntarkastusta koskevan sääntelyn laajentamisen tavoitteet liittyvät näin ennen muuta perustuslain 10 §:ssä tarkoitettun yksityiselämän suojan ja henkilön itsemääräämisoikeuden suojaamiseen (ks. myös PeVL 4/2021 vp, 16 kohta, jonka mukaisesti oikeus yksityisyyteen toteuttaa henkilön itsemääräämisoikeutta). Laajemmin voidaan arvioida esityksen perusteluissa (s. 89) esitetyn tavoin, että ehdotetulla sääntelyllä pyritään turvaamaan todistelun laatua ja edesauttamaan oikean näyttöratkaisun tekemistä, koska voidaan arvioida kuulusteltavan kertovan tapahtumista tuomioistuimessa vapaammin, luontevammin ja mahdollisimman pitkälti totuutta vastaavasti silloin, kun hän voi luottaa siihen, että kuulustelusta tehtyä tallennetta ei oikeudettomasti levitetä. Ehdotettu sääntely on näin merkityksellistä myös

perustuslain 21 §:ssä turvatus oikeusturvaperusoikeuden näkökulmasta. Kokonaisuutena arvioiden ehdotetun sääntelyn tavoitteita voidaan pitää hyväksyttävänä.

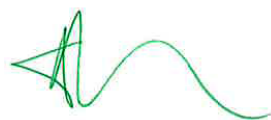
Kokonaisuutena arvioiden ehdotettua henkilötarkastusoikeuden laajentamista voidaan nähdäkseni pitää melko vähäisenä henkilökohtaiseen koskemattomuuteen puuttuvan sääntelyn laajentamisena tilanteessa, jossa eduskunnan perustuslakivaliokunta on jo aiemmin arvioinut sääntelyn olevan valtiosääntöoikeudellisesti hyväksyttävää ja jossa sääntelyn suhteellisen vähäinen laajentaminen edellä esitetyn mukaisesti pohjautuu perusoikeusjärjestelmän kannalta hyväksyttävin perusteisiin. Ehdotettua sääntelyä on nähdäkseni myös pidettävä oikeasuhtaisena sen perusoikeusjärjestelmään kiinnittyvät hyväksyttävät tavoitteet huomioon ottaen.

Resurssit

Eduskunnan perustuslakivaliokunta on käytännössään korostanut, että tuomioistuinten ja muiden oikeusturvan toteuttamisesta vastaavien viranomaisten perusrahoitus on turvattava riittäväällä tavalla hankalassakin taloustilanteessa (PeVL 5/2018 vp, s. 2, PeVL 19/2016 vp, s. 4, PeVL 14/2016 vp, s. 9, PeVL 9/2016 vp, s. 5 ja PeVL 29/2014 vp, s. 2/II). Jatkokäsittelylupajärjestelmää arvioidessaan perustuslakivaliokunta on lisäksi korostanut, että kun on kysymys uudistuksesta, joka siirtää oikeudenkäynnin painopistettä entistä enemmän käräjäoikeusvaiheeseen, oikeusturvanäkökohdat korostavat käräjäoikeuksien asianmukaisten resurssien turvaamisen tärkeyttä (PeVL 59/2014 vp, s. 6/II).

Edellä esitetyn mukaisesti käsiteltävänä olevan ehdotuksen tavoitteena on osin pyrkiä siirtämään oikeudenkäynnin painopistettä entistä enemmän käräjäoikeuteen ja samalla korostaa hovioikeuden roolia käräjäoikeuden ratkaisun oikeellisuutta kontrolloivana tuomioistuimena. Jotta esityksellä tavoiteltavien päämäärien saavuttaminen voisi olla mahdollista, tuomioistuinlaitoksen riittävien resurssien turvaamisen tärkeyttä on perustuslain 21 §:ään kiinnittyvistä näkökohdista syytä painottaa. Ensimmäisistä kysymys on siitä, että käräjäoikeuksien riittävät resurssit on turvattava, jotta käräjäoikeuksissa toteutettu suullinen todistelu muodostuu laadultaan sekä oikeusturvan ja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin asettamien vaatimusten kannalta sellaiseksi, että sitä voidaan ongelmitta hyödyntää myös muutoksenhakutuomioistuimissa. Toiseksi kysymys on myös siitä, että myös muutoksenhakutuomioistuinten riittävät resurssit on turvattava siinä tilanteessa, jossa niissä toteutetaan uudenlaista ja ennen muuta myös oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin perusteiden turvaamiseen kytkeytyvää arviointia siitä, onko käräjäoikeudessa laaditun kuva- ja äänitallenteen katsominen riittävää vai onko asiassa syytä toteuttaa uudelleenkuulusteluja tai lisäkuulusteluja.

Helsingissä 17.11.2021

Sakari Melander, rikosoikeuden professori